

NYA AVHANDLINGAR

Roger Jacobsson: *Typographic Man. Medielandskap i förändring – Studier i provinsens tryckkultur*. Kungl. Skytteanska sällskapets handlingar, 64. Carlsson Bokförlag, Stockholm 2009. 353 s., ill. ISBN 978-91-7331-286-8.

Roger Jacobssons avhandling startar med en presentation av en av bokens huvudrollsinnehavare – trivialskolerektorn Jonas Svedbom i Härnösand. 1821 övertog han biskopens tryckeri och kom att varva uppgiften som rektor med att vara tryckare, förläggare, författare, bokhållare och tidningsutgivare. Det är sådana mångsysslare och pionjärer avhandlingen kretsar kring. Vi får följa Svedboms etablering och expansion, med uppbyggnad av marknad och kundkrets. Han blir ingången till avhandlingens syfte som är att undersöka ”hur medielandskapet formerades och förändrades i Norra Sverige vid 1700-talets slutskede och under 1800-talets första hälft”. Vilka personer, inrättningar och institutioner var indragna i denna utveckling av ett nytt medielandskap? Det är analysen av en provinsiell tryckkultur som står i fokus och med begreppet ”Typographic Man” poängteras att det är de nya ”typografiska människorna” – personer som Svedbom – som intresserar författaren. Avsikten är inte att skriva lokalhistoria utan att med Norrland som exempel visa hur det tryckta ordet skapade nya institutioner, relationer och vanor. Vilka trycksaker producerades, hur brukades de och i vilka sammanhang och varför tog det så lång tid för en boktryckartradition att utvecklas i denna del av riket? Begrepp som nätverksbyggande och det kommunikativa kretsloppet blir viktiga för analysen av denna etablering av nya sociala fält, där manuskript, korrektur, orderbrev, bokpaket, reklammaterial och lästips utväxlas.

Författaren rör sig inom ett starkt tvärvetenskapligt fält och i inledningen tecknas olika forskningstraditioner, bokhistoriska, socialhistoriska och medieanalytiska, men huvudperspektivet är etnologiskt och kulturhistoriskt snarare än bokhistoriskt. Samtidigt anknuter författaren hela tiden till en äldre forskningstradition

och utnyttjar den klassiska bokhistoriska forskningen från 1940- och 50-talen på ett tilltalande sätt. Det skapar kontinuitet men även möjligheter till nytolkningar. En fördel för författaren är också att det finns en stark forskningstradition kring norrländsk bildningshistoria, där t.ex. Dag Nordmarks avhandling kring tidningsläsande och lokalpress ger en utmärkt plattform att bygga vidare på.

Den långa inledningen visar författarens stora beläsenhet. Här möter vi medieforskare från en rad olika fält. Det blir ett fyrverkeri där medieforskare och storheter som Friedrich Kittler, Janice Radway och Arjun Appadurai blixtrar förbi, men många av dessa inspirationskällor hade jag önskat att författaren återvänt till senare i den empiriska analysen.

Avhandlingens uppläggning baseras på delstudier, där lokala medielandskap granskas. Ofta tas utgångspunkten i lokala entreprenörer och entusiaster med bildningsambitioner: från rektor Svedbom i Härnösand, den läsande pottasketillverkaren Abraham Hæggeström, prosten och folkbildaren Carl Johan Holm i Själeavad, till skalden och kyrkoherden Anders Abraham Grafström och boksmugglaren och konstförväntan P.M.F. Lundborg, båda i Umeå.

Genom att ställa orter som Härnösand, Själeavad och Umeå mot varandra och ibland utnyttja utblickar mot Österbotten blir det möjligt att se hur både lokala förutsättningar och generella trender formar ett mediefält. Just i pionjärfasen framträder drag i en läsandets och bokköpandets kultur, som senare sjunker in i vardaglig självklarhet.

Det finns efterhand en rik internationell litteratur kring läsandets former, som analyserar dess gradvisa förändring, från högläsande och katekestragglande till privat romanläsning och spirande läsgemenskaper. Problemet är bara att det norrländska materialet är tunt och fragmentariskt. ”Dessvärre” blir ett ord som författaren ofta måste ta till när källäget är för bräckligt. Ändå lyckas Jacobsson lägga pussel, genom ett skickligt utnyttjande av mycket olika materialkategorier, från dagböcker, biblioteksförteckningar, bouppteckningar,

tidningsannonser, tryckeriräkenskaper, och foga samman en bild eller snarare olika bilder. Det är i detta bricolage som författarens kulturanalytiska och etnologiska profil träder fram. Material letas fram ur överraskande sammanhang och konfronteras med aktuell medieteori.

Roger Jacobsson visar hur det utvecklas olika läsagemenskaper och kundkretsar för det tryckta ordet. I det norrländska sammanhanget blir den speciella tryckkultur som "läseriet" skapade viktig. Väckelsevägarna gav upphov till en marknad för andaktslitteratur och skapade läsarrörelser. Först i ett senare skede utvecklas mer profana läsargemenskap, då framförallt hos städernas växande bildningsborgerskap och hos ståndspersoner på landsbygden. En speciellt intressant institution är läsesällskapet, ofta små grupper av borgerskap, som med författarens term kommer att fungera som kulturella nav, liksom försöken att skapa vittra salonger efter kosmopolitiska förebilder. Andra viktiga institutioner var gymnasiebiblioteken och hushållningssällskapen. Bokförsäljningen var föga institutionaliserad fram till 1800-talets mitt. Det var länge bokbindarna som tillhandahöll litteraturen och kolportörer som drog runt till marknader.

Här finns också intressanta skillnader i läsandet, baserade på klass, kön och yrkesprofil, som framträder i de olika lokalstudierna, och detta tema hade jag gärna sett mer systematiskt utvecklat. Ännu i 1830-talets Härnösand var boken närmast en lyxartikel.

Ibland ger källorna fina inblickar i läsandets vardag. Ett härligt material är pottaskefabrikören Hæggströms dagbok från 1830-talet på gården Johannestorp i Skellefteåtrakten. Här noteras när det är dags för läsning och hur sång, musik och högläsande blandas. Juldagen 1837 läser hans döttrar stolt upp sina små romanutkast och Hæggström imponeras av deras idéer och "rediga tankegång". En ögonblicksbild som denna leder tankarna till alla de läsande 1800-talshem där inte minst döttrarna fick lust att inte bara vara del av en internationell läsagemenskap, utan även skriva själva.

Det nya aktiva läsandet och skrivandet var inte oproblemiskt för överheten, vilket forskare som Roger Chartier och Thomas Lacqueur visat. Läsandet öppnade dörren till nya världar och dagdrömmar, till ifrågasättande tankar och farliga fantasier.

En viktig poäng i avhandlingen är att det inte gäller att stirra sig blind på just boken som medium. De lokala, norrländska tryckerierna levde i hög grad på olika former av tillfällighetstryck och i avhandlingen möter vi en djungel av pamfletter, bröllopsdikter, be-

gravningskort, traktater, kistebrev, kungörelser, skillingtryck och broschyrer. Allt detta småtryck har ofta behandlats styvmoderligt vid sidan av boken som den tunga genren. I Roger Jacobssons framställning kan man följa hur olika genrer och trycksaker förankras socialt och förändras över tid.

Det är en omfattande, idé- och materialrik avhandling som Roger Jacobsson skrivit, vacker är den dessutom, som det anstår en typografisk entusiast. Under läsningen kan man se spåren av att detta är ett utdraget avhandlingsprojekt. Avhandlingens långa produktionstid har tillfört nya perspektiv och material men även skapat överlappningar och glapp. De olika kapitlen har skrivits i olika skeden och är inte alltid så tydligt länkade i en analytisk berättarstruktur och därför känns det lite snopet att sammanfattningen är så kort. Det finns en rad trådar som kunde tvinnats samman tydligare och poänger som borde lyfts fram bättre. Även om begreppet medielandskap står centralt i avhandlingen saknar jag t.ex. en mer utförlig diskussion av hur olika medier samspelar eller konkurrerar. Hur tränger nya medieformer undan gamla? Hur skapar bokläsandet kopplingar till skrivande, tidningsläsande, teater eller musik?

Jag tilltalas framförallt av författarens fokus på tryckkulturens aktörer. Det ger oss som läsare möjlighet att se hur läsande miljöer utvecklas lokalt och på vilka sätt de ingår i en nationell dialog och marknad. Författaren kunde utvecklat detta perspektiv starkare, eftersom en av bokens stora behållningar just är att betrakta en bildnings- och mediehistoria från periferin. Mycket blir tydligt och spännande här: känslan av att vara en utpost i upplysningskampen eller en lokal avantgardist. Vad vi möter är en pionjärgeneration av mångsysslare och inte minst kreativa entreprenörer. De har en fantastisk förmåga att hålla parallella projekt gående och förmedlar en entusiasm av att just vara bärare av det nya. De vill inte bara vara avläggare av huvudstadens eller kontinentens strömningar utan skapa sina egna lokala offentligheter. Att se svensk mediehistoria från Johannestorps gård eller kyrkoherdebostället i Själevad ger nya insikter.

Efter läsningen slås jag av hur en avhandling kan välja sin författare. Roger Jacobssons engagemang för dessa aktörer speglar mycket av hans egen akademiska karriär, som skicklig entreprenör, trägen mångsysslare och bokälskare. Som läsare smittas man av hans engagemang.

Orvar Löfgren, Lund